

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน:
บทบาทและสถานะของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยน
ตามมิติทางสังคม

From the Royal Literature Becoming the Popular
General literature: The Role and Status of Phra
Abhai Mani Having Been Changed According to
the Social Dimensions

วัชรนันท์ ชูทัพ¹ | Watsaranan Chuthap

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและสถานะของวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม โดยวิเคราะห์จากเอกสาร คือ พระอภัยมณีที่ประพันธ์โดย สุนทรภู่ และบทเพลงที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดี พระอภัยมณี ที่เผยแพร่ผ่านช่องทางยูทูบ จำนวน 10 บทเพลง ผลการศึกษาพบว่า พระอภัยมณี ปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามมิติทางสังคม 4 ด้าน ได้แก่ 1) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีมรดก 2) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีในหนังสือเรียน 3) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณกรรมเพลง 4) พระอภัยมณีในบทบาทของการนำเสนอสถานที่ท่องเที่ยว โดยพระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีมรดกและวรรณคดีในหนังสือเรียนนั้นอยู่ในฐานะเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เอกลักษณ์ความเป็นชาติไทยและเพื่อการอนุรักษ์สืบทอด ส่วนพระอภัยมณีในบทบาทของวรรณกรรมเพลงและสถานที่ท่องเที่ยวอยู่ในฐานะเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินนำมาดัดแปลงเป็นสื่อร่วมสมัยหรือสร้างสรรค์เป็นศิลปกรรมแขนงอื่น ซึ่งช่วยดึงดูดความสนใจจากปวงชน ทำให้คนในสังคมเข้าถึงวรรณคดีง่ายขึ้น และช่วยจัดความรู้สึกว่าเก่าแก่

¹อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ติดต่อได้ที่ : watsaranan@hotmail.com

¹Lecturer, Thai Language Department Faculty of Education, Suratthani Rajabhat University, e-mail: watsaranan@hotmail.com

ล้ำหลังมาสู่ความทันสมัย และที่สำคัญการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากต้นฉบับมาสู่สื่อสมัยใหม่ และงานศิลปกรรมแขนงอื่น ทำให้เกิดพลังซอฟต์แวร์ (Soft Power) ที่ช่วยสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ

คำสำคัญ: พระอภัยมณี มิติทางสังคม วรรณกรรมของปวงชน วรรณคดีราชสำนัก

Abstract

The objective of this academic article is to study the role and the status of the literature named "The Story of Phra Abhai Mani," which has changed according to social dimension by analyzing the document Phra Abhai Mani composed by Sunthorn Phu and songs related to literature. Phra Abhai Mani published a YouTube channel with ten songs. The results showed that Phra Abhai Mani has changed according to social dimension in four areas: Phra Abhai Mani in the role of Heritage Literature, Phra Abhai Mani in the textbook, Phra Abhai Mani in the song, and Phra Abhai Mani in the role of presenting tourist attractions. As a result, both Phra Abhai Mani's role in heritage literature and textbooks are a source of study for Thai identity and preservation. Moreover, Phra Abhai Mani, in song and tourist attractions, inspires artists to adapt it to contemporary media or create other forms of art, which helps attract people. It also makes literature more accessible to people in society and eliminates the feeling that literature is backward to modernity. Moreover, the change from the original to modern media and other art forms creates soft power that helps increase economic value.

Keywords: Phra Abhai Mani, The Social Dimensions, The Popular General Literature, The Royal Literature

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ
ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

บทนำ

สุนทรภู่ รัตนกวีสมัยรัตนโกสินทร์ มีนามเดิมว่า “ภู่” เป็นสามัญชนคนธรรมดาที่มีความสามารถด้านการแต่งกลอนจนได้รับสมญาว่า “บิดาแห่งกลอนสุภาพ” เป็นกวีของชาติและประชาชน เพราะวรรณคดีที่สร้างไว้จำนวนมากสามารถเข้าถึงประชาชนได้ทุกระดับ และเป็นบุคคลที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ยกย่องให้เป็นบุคคลดีเด่นด้านวัฒนธรรม ปีที่ประกาศยกย่อง คือ พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นปีที่สุนทรภู่มียุครบ 200 ปี

สุนทรภู่ เกิดเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2329 วันนีถือเป็นวันสำคัญอีกหนึ่งวันที่คนในชาติจะรำลึกถึงคุณูปการของสุนทรภู่ที่มีต่อวรรณคดีไทยในฐานะกวีเอกและบุคคลสำคัญของโลก วันคล้ายวันเกิดจึงเรียกกันว่า วันสุนทรภู่ สุนทรภู่เกิดที่ฝั่งธนบุรี บริเวณพระราชวังหลังบิดามารดาไม่ปรากฏนาม ทราบแต่ว่าบิดาเป็นชาวบ้านกร่ำ อำเภอกลางจันทระยอง ชลดา เรื่องรักชลิขิต (2548: 766) กล่าวว่า ปีที่สุนทรภู่เกิดตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นพระมหากษัตริย์ ชีวิตของสุนทรภู่เพื่อองฟูขีดสุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีชีวิตตกอับระกำลำบากมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีชนวนจากการแสดงความคิดเห็นขัดแย้งจากการตรวจแก้ไขบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและสังข์ทองต่อหน้าพระพักตร์ในที่ประชุมกวีราชสำนัก เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 3 ทรงดำรงตำแหน่งพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ครานั้นพระองค์รู้สึกเสียหน้าเป็นอย่างยิ่ง สุนทรภู่ถึงแก่กรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุนี้จึงได้รับอีกสมญาว่า กวีสี่แผ่นดิน

กวีสี่แผ่นดิน นาม สุนทรภู่ รังสรรค์วรรณคดีไว้เป็นจำนวนมาก ผลงานเรื่องแรกคือ โศบุตร แต่งเป็นนิทานคำกลอน ในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนเรื่องสุดท้ายคือ บทละครเรื่องอภัยนุราช แต่งในสมัยรัชกาลที่ 4 บรรดาผลงานทั้งหมดสุนทรภู่แต่งคำกลอนมากที่สุด วรรณคดีของสุนทรภู่จำแนกได้ 6 ประเภท ดังนี้

1. นิทานคำกลอน จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ 1) โศบุตร 2) ลักษณะวงศ์ 3) สิงห์ไตรภพ
- 4) พระอภัยมณี และ 5) พระไชยสุริยา (แต่งเป็นกาพย์)
2. นิราศ จำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ 1) นิราศเมืองแกลง 2) นิราศพระบาท 3) นิราศภูเขาทอง 4) นิราศเมืองเพชร 5) นิราศวัดเจ้าฟ้า 6) นิราศอิเหนา 7) นิราศสุพรรณ 8) นิราศพิลาป และ 9) นิราศพระประถม

3. สุภาชิต จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ 1) สวัสดิรักษา 2) เพลงยาวถวายโอวาท และ 3) สุภาชิตสอนหญิง
4. บทละคร จำนวน 1 เรื่อง ได้แก่ อภัยนุราช
5. เสภา จำนวน 2 เรื่อง ได้แก่ 1) ขุนช้างขุนแผน ตอน กำเนิดพลายงาม และ 2) พระราชพงศาวดาร
6. บทเห่กล่อม จำนวน 4 เรื่อง ได้แก่ 1) จักรพรรดิ 2) กากี 3) พระอภัยมณี และ 4) โคบุตร

ตลอดระยะเวลา 70 ปี สุนทรภู่สร้างสรรค์วรรณคดีอันเป็นมรดกล้ำค่าทางวัฒนธรรมของชาติไทยเป็นจำนวนมาก ในบรรดาผลงานทั้งหมด พระอภัยมณี นับเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญที่สุด มีความยาวมากที่สุด คือ 94 เล่มสมุดไทย วรรณคดีสโมสรยกย่องพระอภัยมณี ให้เป็นยอดของวรรณคดีไทยประเภทกลอนนิทาน และที่สำคัญทุกคนลงความเห็นว่าเป็นเรื่องที่ดีที่สุดของสุนทรภู่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานมติไว้ในชีวิตและงานของสุนทรภู่ว่า

“ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ ถ้าจะลองให้ผู้อ่านชี้ขาดว่า เรื่องไหนเป็นเรื่องที่ดีกว่าเพื่อน ก็น่าจะเห็นยุติกันโดยมากกว่า เรื่องพระอภัยมณี เป็นเรื่องที่ดีที่สุด เพราะเป็นเรื่องยาวแต่งดีทั้งกลอนทั้งความคิดผูกเรื่อง”

(ประจักษ์ ประภาพิตยาร, 2522: 19-20)

นอกจากนี้ วงการวรรณกรรมไทยก็ให้ความสนใจและมุ่งศึกษา พระอภัยมณี หลากหลายมิติ อาทิ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2548: 764) ศึกษา พระอภัยมณี: มณีแห่งวรรณคดีไทย ผลการศึกษาพบว่า พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีเรื่องเอกของสุนทรภู่ที่ผู้ฟังและผู้อ่านหลงใหลตั้งแต่แรก เปรียบได้กับมณีแห่งวรรณคดี องค์ประกอบที่ดึงดูดความสนใจ ได้แก่ โครงเรื่องและเนื้อเรื่องที่แปลกใหม่ ตัวละครโดดเด่น ฉากทะเลที่น่าสนใจ ลีลากลอนที่เป็นแบบฉบับสำนวนภาษาและภาษาที่แทรกไว้ในเรื่อง จูริย์พร อำพันธ์ และคณะ (2561: 65) ศึกษาศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี จำนวน 64 ตอน ผลการศึกษาพบว่า ศฤงคารรสในรูปแบบความรักที่สรุปได้ คือ ความรักต่อทายาท บุพการีญาติพี่น้อง และเพศตรงข้าม ณีภูมพล เขียวเสน และ ธาวัชรรัตน์ จัตุหะศรี (2562: 174)

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

ศึกษาการสืบทอดและดัดแปลงพระอภัยมณีของสุนทรภู่เป็นบทละครรำของกรมศิลปากร ผลการศึกษาพบว่า ละครรำเรื่องพระอภัยมณีของกรมศิลปากรสืบทอดลักษณะสำคัญ พระอภัยมณีของสุนทรภู่ ได้แก่ การสืบทอดเนื้อเรื่อง ตัวละคร และบทกลอน กิตติพงษ์ วงศ์ทิพย์ (2562: 155) ศึกษาพระอภัยมณีตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร: เปรียบเทียบ การดัดแปลงเนื้อหาและตัวละครของวรรณคดีฉบับการ์ตูนกับวรรณคดีในหนังสือเรียน วรรณคดีวิจักษ์ ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาที่มีการดัดแปลง 2 ลักษณะ คือ เนื้อหาที่ปรากฏ ตรงกันทั้งในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์และฉบับการ์ตูน แต่เปลี่ยนแปลงรายละเอียด บางส่วน และเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ แต่ในฉบับการ์ตูนไม่ได้กล่าวถึง ส่วนตัวละครพบว่า ไม่มีการดัดแปลง ชื่อตัวละครตรงกันทั้งในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ และหนังสือการ์ตูน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าคนในสังคมให้ความสนใจและนิยมชมชอบ พระอภัยมณี เป็นอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะนักฟัง นักอ่าน และนักวิชาการ กระแสนิยมที่มีมาอย่างยาวนาน ต่อเนื่อง ทำให้ พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีประชาานิยมที่ครองใจคนทุกยุคทุกสมัย

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงสนใจศึกษา พระอภัยมณี ของ สุนทรภู่ และศึกษาบทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ พระอภัยมณี ทั้งนี้ เพราะเอกสารทั้ง 2 ประเภท จะช่วยทำให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาอันเกิดจากการตีความใหม่ มองเห็นอารมณ์ความรู้สึก เพราะคนในสังคมมักนำเอาเรื่องราวจากวรรณคดีมาสะท้อนความรู้สึกนึกคิด และที่สำคัญ บทเพลงยังเป็นสื่อบันเทิงที่คนในสังคมใช้เป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็นด้วย บทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ พระอภัยมณี ที่ศึกษาในหัวข้อวรรณกรรมเพลง มีทั้งหมด 10 บทเพลง ผู้เขียนได้เก็บข้อมูล วันที่ 26 สิงหาคม 2566 จากช่องทางการเผยแพร่ยูทูบ ด้านประเด็น ศึกษามุ่งวิเคราะห์บทบาทและสถานะของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ภูมิหลังและเรื่องย่อของพระอภัยมณี 2) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีมรดก 3) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีในบทเรียน 4) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณกรรมเพลง และ 5) พระอภัยมณีในบทบาทของสถานที่ท่องเที่ยว ทั้งนี้ เพื่อจะได้อ้างอิงความสัมพันธ์ของ พระอภัยมณี ที่เชื่อมโยงอยู่ในมิติทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ตลอดจน การปรับเปลี่ยนรูปแบบของ พระอภัยมณี ไปตามบริบททางสังคม อันเป็นการปรับปรนไปตามยุคสมัย เหล่านี้ นอกจากช่วยทำให้มองเห็นพัฒนาการของ พระอภัยมณี แล้ว ยังทำให้มองเห็นกระบวนการสืบทอดสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นเรื่องพียง สำคัญในการธำรงรักษา ค้ำยันให้วรรณคดีไทยดำรงอยู่คู่แผ่นดินสืบไป

ภูมิหลังและเรื่องย่อของพระอภัยมณี

พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีเรื่องเยี่ยมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สันนิษฐานว่าสุนทรภู่แต่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึง รัชกาลที่ 4 ใช้เวลาในการประพันธ์ยาวนานกว่า 20 ปี คือ ระหว่าง พ.ศ. 2364 - พ.ศ. 2388 โดยแต่งเป็นนิทานคำกลอน มีความยาว 94 เล่มสมุดไทย เพื่อขายเลี้ยงชีวิตตัวเองและลูกชาย 2 คน คือ หนูพัดที่เกิดจากแม่จันภรรยาคนแรก และหนูตาบที่เกิดจากแม่จันภรรยาคนที่สอง รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2552: 66-67) วิเคราะห์ว่าพระอภัยมณี รับอิทธิพลการแต่งจากหลายทิศทาง อาทิ วรรณคดีจีน วรรณคดีไทยในอดีต และร่วมสมัย เหตุการณ์ที่สุนทรภู่ได้ยินได้ฟังมา เช่น สงครามเก้าทัพ ในสมัยรัชกาลที่ 1 และจากจินตนาการ ทั้งนี้ เพราะในสมัยที่แต่ง พระอภัยมณี วรรณคดีไทยสืบทอดขนบการประพันธ์จากวรรณคดีสมัยอยุธยา ทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหา ฉันทลักษณ์ และภาพพจน์โวหาร ขณะเดียวกันช่วงนั้นมีการนำวรรณคดีจีน วรรณคดีมอญ มาแปลเป็นวรรณคดีไทย รวมถึงมีการเปิดความสัมพันธ์ด้านการค้า การทูต และศาสนา กับชาติตะวันตก เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ เหล่านี้ อาจจะเป็นต้นทุนทางความคิดที่สุนทรภู่นำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการรังสรรค์ พระอภัยมณี ส่วนเรื่องย่อมีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเป็นโอรสของท้าวสุทัศน์และนางประทุมเกสร ปกครองเมืองรัตนา พอเข้าสู่วัยหนุ่มได้กราบลาบิดามารดาไปเรียนวิชา ณ สำนักที่ศาป่าโมกษ์ พระอภัยมณีเลือกเรียนวิชาเป่าปี่ ศรีสุวรรณเลือกเรียนกระบี่กระบอง สำเร็จการศึกษา ก็เดินทางกลับเมือง ท้าวสุทัศน์เมื่อทราบความว่าโอรสเรียนวิชาศิลปศาสตร์ก็กริ้วโกรธ เพราะมองว่าไม่เหมาะกับการปกครองบ้านเมืองและการเป็นกษัตริย์ จึงขับไล่ออกจากเมือง

สองพี่น้องเดินทางผจญภัยมาพบ โมรา ซึ่งมีความสามารถในการผูกฟางหญ้า เป็นเรือสำเภา สามาน สามารถเรียกฝนได้ และวิเชียร สามารถยิงธนูได้ครั้งละ 7 ดอก พราหมณ์ทั้งสามถามไถ่ถึงประโยชน์ของวิชาดนตรี พระอภัยมณีเป่าปี่ให้ฟังจนทุกคนหลับไหล ผีเสื้อสมุทรเมื่อได้ยินเสียงปี่ก็ตามมา เมื่อพบพระอภัยมณีก็อ้อมไปยิงถ้าได้บาดาล จากนั้นก็แปลงร่างเป็นสาวงามอยู่กับพระอภัยมณีจนมีบุตรด้วยกัน คือ สินสมุทร ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามเมื่อตื่นขึ้นไม่พบพระอภัยมณีก็ตามหา แต่พลัดหลงเข้าไปในเมืองรมจักร ศรีสุวรรณได้นางเกษราเป็นชายา มีธิดาด้วยกันชื่อ อรุณรศมี พระอภัยมณีเมื่อรู้ความจริงว่าตนอยู่กับยักษ์ก็เกิดความหวาดกลัว จึงหาทางหลบหนี โดยมีสินสมุทร

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

เงือกพ่อแม่ลูก ช่วยพาหนีไปยังเกาะแก้วพิสดาร ระหว่างทางนางผีเสื้อสมุทรจับเงือกพ่อแม่กินเป็นอาหาร ฤๅษีเข้ามาช่วยพระอภัยมณีกับนางเงือกจึงพ้นอันตราย ต่อมาพระอภัยมณีได้นางเงือกเป็นชายามีบุตรด้วยกัน คือ สุดสาคร

ท้าวสิลราชและนางมณฑา ปกครองเมืองผลึก มีธิดาชื่อ สุวรรณมาลี หมั้นหมายกับ อุศเรน โอรสเจ้าลังกา วันหนึ่งท้าวสิลราชพานางสุวรรณมาลีไปเที่ยวทะเล เพื่อสะเดาะเคราะห์พอมมาถึงเกาะแก้วพิสดารพระอภัยมณีและสินสมุทรจึงขอโดยสารเรือไปด้วย นางผีเสื้อสมุทรตามมาทัน ทำลายจนเรือแตก ท้าวสิลราชเสียชีวิต พระอภัยมณีและสินสมุทรลัดหลงคนละทาง พระอภัยมณีว่ายน้ำไปเกาะแห่งหนึ่ง นางผีเสื้อสมุทรตามมาทัน พระอภัยมณีเป่าปี่กระทั่งนางขาดใจตาย ส่วนสินสมุทรอยู่กับนางสุวรรณมาลีได้พบกับเรือของโจรสลัดจึงขออาศัยเรือมาด้วย โจรสลัดพยายามเกี่ยวพาราสีนางสุวรรณมาลี สินสมุทรไม่พอใจจึงฆ่าตาย จากนั้นคุมเรือออกตามหาพระอภัยมณี กระทั่งมาถึงเมืองรมจักรพบกับศรีสุวรรณเกิดการสู้รบ กระทั่งได้รู้ความจริงว่าเป็นอาหารคน จากนั้นจึงชวนกันออกตามหาพระอภัยมณี โดยมี อรุณรัศมี ติดตามไปด้วย

ฝ่ายเรือของสินสมุทรเมื่อพบกับเรือของอุศเรน สินสมุทรไม่ยอมคืนนางสุวรรณมาลีให้อุศเรนจึงเกิดการสู้รบ อุศเรนพ่ายแพ้ แต่พระอภัยมณีขอชีวิตไว้ เพราะเห็นแก่บุญคุณที่เคยให้โดยสารเรือมาด้วย ต่อมาพระอภัยมณีครองเมืองผลึก นางสุวรรณมาลีหนีไปบวชนางวาลี สนมของพระอภัยมณี ซึ่งมีรูปชั่วตัวดำแต่มีความรู้ได้ช่วยคิดอุบายให้นางสุวรรณมาลีลอบวชมาอภิเษกสมรสกับพระอภัยมณี ฝ่ายอุศเรนโกรธแค้นที่โดนแย่งนางสุวรรณมาลีจึงยกทัพไปตีเมืองผลึก แต่พ่ายแพ้ พระอภัยมณีพาอุศเรนเข้าวัง นางวาลีออกอุบายทูลว่าบิดาของอุศเรนถูกเงือกยักษ์ คงตายใน 3 วัน อุศเรนเสียใจจึงออกแตกตาย ต่อมาบิดาก็ได้ตรอมใจตายตาม

ฝ่ายนาง ละเวงวิวัฒนา น้องสาวของอุศเรนขึ้นครองเมืองลังกา ยังคงเคียดแค้นพระอภัยมณี จึงขอความช่วยเหลือจากเจ้าละมาน คุมทัพไปรบ แต่พ่ายแพ้ พระอภัยมณีเห็นรูปนางละเวงวิวัฒนาที่เสกมนตร์เสน่ห์ก็คลุ้มคลั่ง ฝ่ายสุดสาครคิดถึงบิดาก็ตามหา กระทั่งมาถึงเมืองผลึกประจวบกับศึกเก้าทัพของนางละเวงวิวัฒนาจึงช่วยรบ ศรีสุวรรณกับสินสมุทรเมื่อรู้ข่าวก็ตามมาช่วย สุดสาครใช้ไม้เท้าตีรูปนางละเวงวิวัฒนา ผีที่สิงอยู่ที่หายไป

พระอภัยมณียกทัพไปตีเมืองลังกา พบนางละเวงวันผากี่เกี่ยวพาราสี นางละเวงวันผา ซึ่งยังโกรธแค้น หนีไปหาบาทหลวงปีโปและปรึกษาเรื่องการรบกับพระอภัยมณี นางละเวงวันผาให้นางรำภาสะหรีและยุพามาออกไปหลอกพระอภัยมณีมาที่เมืองลังกา ศรีสุวรรณและสินสมุทรยกทัพไปรบ แต่ถูกเสน่ห์ของสองนาง นางสุวรรณมาลีจึงให้สุดสาครและหัสไชยยกทัพไปช่วย สุดสาครถูกเสน่ห์ของสุลาลี นางสุวรรณมาลีส่งข่าวให้ เกษรา เสาวคนธ์ และอรุณศรีมาช่วยรบ เมื่อเผชิญหน้ากันฤๅษีเทศน์ให้ทั้งสองฝ่ายเป็นมิตรต่อกัน นางละเวงวันผาเชิญทุกคนเข้าเมืองพาชมสวนและโคตรเพชร นางเสาวคนธ์ได้ขอโคตรเพชรไป สังฆราชทำนายว่าบ้านเมืองจะพังพินาศ ต่อมามังคลาครองเมืองลังกา สังฆราชจึงให้ไปชิงโคตรเพชรกลับมา ในที่สุดพระอภัยมณีก็ปราบเมืองลังกาได้ จากนั้นจัดอภิเษกสมรสให้เหล่าโอรสแล้วให้แยกย้ายไปครองเมือง พระอภัยมณีออกบวชเป็นฤๅษี นางสุวรรณมาลีและนางละเวงวันผาบวชชี สินสมุทรครองเมืองผลึก ส่วนสุดสาครครองเมืองลังกา

พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีมรดก

วรรณคดีมรดก เป็นคำที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดขึ้น เพื่อให้เป็นรายวิชา ท033 ตามหลักสูตรภาษาไทย พ.ศ. 2524 “สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน” (2550: 22) ให้นิยามว่า วรรณคดีมรดก หมายถึง วรรณคดีที่ได้รับการยกย่องมาหลายชั่วอายุคนในด้านวรรณศิลป์ในด้านที่แสดงค่านิยมและความเชื่อในสมัยของบรรพบุรุษ ส่งเสริมให้เปรียบเทียบชีวิตมนุษย์ในสมัยของบรรพบุรุษกับชีวิตในปัจจุบัน

ธนรัษฎ์ ศิริสวัสดิ์ (2538: 503) กล่าวเพิ่มเติมว่า วรรณคดีมรดก หมายถึง วรรณคดีที่มีมาแต่โบราณ แต่งได้ตีจนได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นสมบัติทางภาษาของชาติ วรรณคดีมรดกนี้จำกัดเพียงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณกรรมช่วงหลังจากนี้จะเป็นร้อยกรองร่วมสมัยและบันเทิงคดีในรูปแบบอื่น ดังนั้น ถ้าจะพิจารณา วรรณคดีมรดกของชาติไทย โดยลำดับตามประวัติศาสตร์ก็จะแบ่งได้เป็น 4 สมัย คือ สุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ซึ่งแต่ละสมัยมีวรรณคดีมรดกสำคัญหลายเรื่อง แต่ในที่นี้จะกล่าวถึง พระอภัยมณี

พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีมรดกสมัยรัตนโกสินทร์ แต่งเป็นกลอนนิทาน แนวจินตนิมิตถ่ายทอดเล่าเรื่องราวการผจญชีวิตที่น่าตื่นตาตื่นใจของตัวละครที่สร้างขึ้นจาก

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

จินตนาการ เช่น ผีเสื้อสมุทร นางเงือก ลินสมุทร สุดสาคร ซีเปลือย ม้านิลมังกร จะเห็นว่าตัวละครเหล่านี้ แม้จะมีอำนาจพิเศษ เก่งกาจ มีความสามารถเกินมนุษย์ แต่ในการดำเนินชีวิตยังคงต้องประสบกับความทุกข์และความสุขปะปนกัน อันเป็นเครื่องสะท้อนสังขารธรรมว่าทุกข์สุขเป็นของธรรมดาคู่โลก นอกจากนี้ ก็ยังมี ไม้เท้าวิเศษ สำเภายนต์ เรือโจรสลัวร์ัง ทิปเพลง และการยิงธนูครั้งละ 7 ดอก ที่เข้ามาช่วยเสริมสร้างจินตนาการของผู้อ่านให้เจิดจรัสยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ พระอภัยมณี ยังเป็นวรรณคดีล้ำยุคในสมัยนั้น ของใหม่ที่พบ คือ การนำเสนอตัวละครหญิงที่มีความเก่งกล้าสามารถไม่ต่างจากตัวละครชาย เช่น นางละเวง วัฒนา ที่มีฐานะเป็นกษัตริย์ เป็นผู้นำในการออกรบ ฉลาดหลักแหลม การสร้างให้ตัวละครหญิงเท่าเทียมตัวละครชาย นอกจากเป็นการนำเสนอแนวคิดใหม่แล้ว ยังทำให้บทบาทและภาพลักษณ์ของผู้หญิงก้าวข้ามพ้นจากขอบของการเป็น ช่างเท้าหลัง ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น และประการสุดท้าย พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีคำสอนที่ให้ข้อคิด คติธรรมในการดำเนินชีวิต ทั้งด้านการคบเพื่อน คู่ครอง ความรักทั้งรูปแบบของบิดา มารดากับบุตร สามีกับภรรยา ความกตัญญูตเวทิตา และการแสวงหาความรู้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งวรรณคดีเรื่องนี้นำเสนอแนวคิดที่ว่า ศาสตร์ทุกแขนงย่อมเกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษา ถ้าได้ศึกษาระทั่งมีความรอบรู้เจนจัด ผู้ศึกษาก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ หรือ รื้ออะไรไม่สู้รู้ วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี นอกจากนี้ ก็ยังเป็น วรรณคดีแบบฉบับ คือ การเป็นต้นตำรับหรือแม่แบบของการแต่งกลอนที่นักเขียนรุ่นหลังสามารถศึกษาหรือเลียนแบบ ศิลปะการประพันธ์เพื่อพัฒนาให้บทกวีของตนงดงามวิจิตร ด้วยเหตุนี้ พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จึงเป็นวรรณคดีชิ้นเยี่ยมที่ทรงคุณค่าและได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีมรดกของชาติ

พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีในหนังสือเรียน

กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดวรรณคดีในหนังสือเรียน สำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีของบรรพชนเชื่อมโยงเข้ากับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ได้เรียนรู้เนื้อหา รูปแบบ และตระหนักในคุณค่าของวรรณคดี อันเป็นรากเหง้าทางภูมิปัญญาที่สะท้อนตัวตนและความเป็นชาติไทย ตลอดจนนำเอาองค์ความรู้ด้านวรรณคดีไปศึกษาต่อยอดในเชิงบูรณาการข้ามศาสตร์ ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แบบสหวิทยา

พระอภัยมณี เป็นหนึ่งในวรรณคดีที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้เรียน โดยให้ศึกษาใน 2 ระดับ คือ ระดับประถมศึกษากำหนด ตอน กำเนิดสุดสาคร และสุดสาครเข้าเมืองการเวก ส่วนระดับมัธยมศึกษากำหนด ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร เนื้อหาของ พระอภัยมณี ทั้ง 2 ระดับ จะสัมพันธ์สอดรับไปกับช่วงวัยของผู้เรียน

พระอภัยมณี ตอน กำเนิดสุดสาคร และตอนสุดสาครเข้าเมืองการเวก ที่กำหนดให้เรียนในระดับประถมศึกษา เนื้อหาในตอนนี้มีความโดดเด่นสอดรับไปกับช่วงวัยของเด็กระดับประถมศึกษา เพราะเนื้อหามีความสนุกสนาน ตื่นเต้น จากการผจญภัยเพื่อตามหาพ่อของสุดสาคร ซึ่งมีอายุในช่วงวัยเดียวกับผู้เรียน สุดสาครเป็นตัวแทนของเด็กที่ซุกซน กล้าหาญ มีความรอบรู้ในศาสตร์ที่ฤๅษีสอน ขาดิกำเนิดของสุดสาครเกิดจากแม่ที่เป็นเงือกกับพ่อที่เป็นกษัตริย์ มีพาหนะ คือ ม้านิลมังกร มิใช่เท้าพิเศษเป็นอาวุธ เคยพลาดพลั้งเสียที่ถูกซีเปลือยหลอก ตัวละครและเหตุการณ์ที่สร้างขึ้นจากจินตนาการเหล่านี้ได้ช่วยปลูกฝังจินตนาการให้ผู้เรียน ซึ่งเป็นฐานคิดสำคัญของการคิดเชิงสร้างสรรค์ ประกอบกับเนื้อหาในตอนนี้สะท้อนความรักอันลึกซึ้งของแม่ที่มีต่อลูก อาจารย์ที่มีต่อศิษย์ ม้านิลมังกรกับสุดสาคร เหล่านี้ได้ช่วยปลูกฝังความรักความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณให้แก่ผู้เรียน

พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ในระดับมัธยมศึกษา เนื้อหาในตอนนี้จะตื่นเต้นระทึกจากภาพการหลบหนีนางผีเสื้อสมุทรของพระอภัยมณี จึงเป็นตอนที่ชวนให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเอาใจช่วยให้พระอภัยมณีหนีรอดปลอดภัยจากภรรยายักษ์ที่กำลังเกรี้ยวกราด โกรธแค้น ชิงชัง เพราะคนรักหลบหนี ขณะเดียวกันก็ได้ตีแผ่ท่าทีความรักรูปแบบต่าง ๆ อาทิ ความรักของสามีภรรยาที่เกิดขึ้นจากความไม่เต็มใจ การรังเกียจคนรักที่ต่างเผ่าพันธุ์ และการรักเขาข้างเดียวกระทั่งตัวเองต้องตายจึงเป็นภาพที่ชวนให้สังเวชและเศร้าสลดจากการตกเป็นทาสของกามารมณ์ และความรักของพ่อกับลูกที่สะท้อนผ่านพระอภัยมณีที่เลี้ยงดูสินสมุทรด้วยความรักใคร่อย่างทะนุถนอม ซึ่งเป็นการสะท้อนความรักอันบริสุทธิ์ของพ่อที่มีต่อลูก พระอภัยมณีจึงเป็นตัวแทนของพ่อที่ไม่เคยรังเกียจลูก แม้ว่าลูกจะมีรูปลักษณ์ภายนอกแสดงเผ่าพันธุ์ของแม่ คือ ตาแดง มีเขี้ยว และที่สำคัญสินสมุทรเกิดจากแม่ที่พ่อไม่รัก

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเนื้อหาของพระอภัยมณีในตอนนี้มีมีความโดดเด่นในการแสดงภาพพจน์และอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งทั้ง 2 ประการ เป็นเครื่องช่วยจุดประกายสำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกอยากติดตามอ่านฉบับเต็ม ขณะเดียวกันก็เป็นบทเรียนสอนชีวิตทางอ้อม โดยเฉพาะด้านความรัก ทั้งนี้ เพราะผู้เรียนในช่วงชั้นนี้กำลังย่างก้าวเข้าสู่วัยรุ่น

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณกรรมเพลง

ปัจจุบันมีบทเพลงจำนวนมากที่นำเอาเรื่องราวในวรรณคดีมาสร้างเป็นบทเพลง โดยมากผู้ประพันธ์จะหยิบเอาวรรณคดีเรื่องสำคัญหรือเรื่องที่ตนเองโปรดปรานประทับใจ มาเรียบร้อยเป็นเนื้อเพลงตามแนวที่ตนถนัด การนำเสนอมีทั้งที่เล่าโดยอิงเรื่องราวไปตามตัวบทและนำเอาเนื้อหาของวรรณคดีมาเล่าตามที่ผู้ประพันธ์เข้าใจ รู้สึก คิดเห็น หรือนำเสนอมุมมองที่แตกต่างอันเกิดจากการตีความใหม่ บทเพลงจากวรรณคดีจึงมีหลายแนวให้ ผู้ฟังได้เลือกเสพตามรสนิยมความชอบ

พระอภัยมณี เป็นหนึ่งในวรรณคดีที่ศิลปินหยิบยกนำมาสร้างเป็นบทเพลง ผู้เขียนได้สำรวจและเก็บข้อมูล ในวันที่ 26 สิงหาคม 2566 จากช่องทางยูทูป พบว่า บทเพลงที่นำเสนอเรื่องราวจากวรรณคดี พระอภัยมณี มี จำนวน 10 บทเพลง ดังนี้

ตารางที่ 1: บทเพลงที่นำเสนอเรื่องราวจากวรรณคดี พระอภัยมณี

ลำดับ	ชื่อเพลง	ผู้ขับร้อง	ผู้แต่งเพลง	เผยแพร่ผ่านช่องทางยูทูป
1	พระอภัยมณี	วงบิกอ๊พ	สหาย โตนแพรทอง	https://www.youtube.com/watch?v=qwQ4Etxg8 .
2	ผีเสื้อสมุทร (รักเกินจะหักใจ)	มินตรา น่านเจ้า	มินตรา ฐระยศ	https://www.youtube.com/watch?v=-?v=ngdul3IKows .
3	น้ำตาผีเสื้อสมุทร	ไข่มุก ชนัญญา	เท่ท์ พอใจ	https://www.youtube.com/tch?v=gk9jXmGo8g8 .
4	นางเงือก (รักในเวลาที่ไม่ใช่ ยังไงก็ผิด)	มินตรา น่านเจ้า	มินตรา ฐระยศ	https://www.youtube.com/tch?v=ayRkPaABIUM .

ลำดับ	ชื่อเพลง	ผู้ขับร้อง	ผู้แต่งเพลง	เผยแพร่ผ่านช่องทางยูทูป
5	รอ (นางเงือก) พระอภัยมณี	นิค คณิตษรณ	นิค คณิตษรณ	https://www.youtube.com/watch?v=x0Zog2_Ngr0 .
6	พระอภัยมณี ไปหานางเงือกไม่ได้	เอก เหล็กโคน	เอก เหล็กโคน	https://www.youtube.com/watch?v=tt_ev-4vS3ok .
7	พระอภัยมณี	ตุ๊ก ปัตตานี	อ.จิมโบ้ บนแดนใต้	https://www.youtube.com/watch?v=MgE_wlX-qgpU .
8	เงือกทอง	วงอ่าวอันดา	วงอ่าวอันดา	https://www.youtube.com/watch?v=xrIG5nylHsA .
9	คำขอโทษของ พระอภัย	บังวาท	บังวาท	https://www.youtube.com/channel?v=9PvWh9mmKlI .
10	วอนใจ (ต้องทำใจ ให้พระอภัยรัก)	แนน สาธิตา และอาร์ม กรกันต์	แนน สาธิตา พรหมพิริยะ	https://www.youtube.com/watch?v=sR-Eo-PQnXi4 .

ตารางที่ 1 นำเสนอบทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณคดี พระอภัยมณี สามารถวิเคราะห์จำแนกเนื้อหาได้ 5 ประเด็น คือ 1) เป็นบทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดของนางผีเสื้อสมุทร 2) บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดของนางเงือกที่ความรักเกิดขึ้นในห้วงเวลาที่ไม่เหมาะสม 3) บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรอคอย 4) บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรอคอย โดยเชื่อมโยงเข้ากับสถานที่ท่องเที่ยว

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

และ 5) บทเพลงสะท้อนการสำนึกผิดของพระอภัยมณีที่ปล่อยให้นางเงือกรอคอย ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียด ดังนี้

1. บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดของนางผีเสื้อสมุทรมี จำนวน 3 บทเพลง ได้แก่ 1) พระอภัยมณี ขับร้องโดย วงบีกออฟ บทเพลงนี้เล่าถึงความรักของนางผีเสื้อสมุทรที่มีต่อพระอภัยมณีว่า แม้นางยังจะรักพระอภัยมณีกระทั่งอุทิศชีวิตให้ แต่ความรักที่ได้มาจากการบีบบังคับไม่สามารถจะครอบครองหัวใจคนรักไว้ได้ สุดท้ายเมื่อยอมรับความจริงไม่ได้ก็ต้องตรอมใจตาย 2) ผีเสื้อสมุทร (รักเกินจะหักใจ) ขับร้องโดย มินตรา น่านเจ้า บทเพลงนี้สะท้อนความทุกข์ของนางผีเสื้อสมุทรที่ต้องอดทนกล้ำกลืนจากการรู้ว่าพระอภัยมณีไม่รัก แถมยังรังเกียจและคิดหลบหนี ไม่ว่านางผีเสื้อสมุทรจะอ่อนน้อมขออภัยเพียงใดพระอภัยมณีนอกจากจะไม่กลับไปแล้วยังหยิบปีขึ้นมาเป่าจนกระทั่งนางขาดใจตาย และ 3) น้ำตาผีเสื้อสมุทร ขับร้องโดย ไช่มุก ชนัญญา บทเพลงนี้สะท้อนความเจ็บปวดของนางผีเสื้อสมุทรที่โดนพระอภัยมณีทิ้งแล้วไปรักกับนางเงือก

2. บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดของนางเงือกที่ความรักเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ไม่เหมาะสม จำนวน 1 บทเพลง คือ นางเงือก (รักในเวลาที่ไม่ใช่ ยังไงก็ผิด) ขับร้องโดย มินตรา น่านเจ้า บทเพลงนี้นำเสนอมุมมองใหม่ว่า สาเหตุที่ทำให้นางเงือกต้องเจ็บปวดเป็นเพราะความรักเกิดขึ้นในช่วงรอยต่อที่พระอภัยมณีกำลังหนีนางผีเสื้อสมุทร ขณะเดียวกันก็ต้องตามหาสินสมุทร แต่บังเอิญพบรักกับสุวรรณมาลี ความทุกข์ของนางเงือกจึงเกิดขึ้นเพราะเฝ้าคอยให้พระอภัยมณีกลับมา พระอภัยมณีนอกจากจะไม่กลับมาแล้วยังไปติดพันหลงรักสุวรรณมาลี นางเงือกจึงได้แต่ชอกช้ำเจ็บปวดอยู่กับการโทษตัวเองที่มัวยังขังใจและจมอยู่กับความทุกข์ที่มองไม่เห็นความหวังว่าพระอภัยมณีจะกลับมา

3. บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรอคอย จำนวน 2 บทเพลง คือ 1) รอ (นางเงือก) พระอภัยมณี ขับร้องโดย นิค คณิตชรรณี บทเพลงนี้นำการรอพระอภัยมณีของนางเงือกมาเปรียบกับการรอให้คนรักกลับมา ซึ่งสุดท้ายได้แต่รอคอยอย่างไร้ความหวัง และ 2) พระอภัยมณีไปหานางเงือกไม่ได้ ขับร้อง เอก เหล็กโค่น บทเพลงนี้นำเสนอมุมมองใหม่ว่า สาเหตุที่พระอภัยมณีไปหานางเงือกไม่ได้ เนื่องจากถูกปั้นเป็นรูปบนโขดหิน การรอคอยของนางเงือกได้สร้างความเจ็บปวดให้พระอภัยมณี และการที่ทั้งคู่ไม่ได้พบกันต่างก็ร่ำรานเจ็บปวด

4. บทเพลงสะท้อนความเจ็บปวดที่เกิดจากการรอคอย โดยเชื่อมโยงเข้ากับสถานที่ท่องเที่ยว จำนวน 2 บทเพลง คือ 1) พระอภัยมณี ขับร้องโดย ดุ๊ก ปัตตานี บทเพลงนี้มีความแปลกใหม่ตรงที่นำเอาเรื่องราวความรักของพระอภัยมณีกับนางเงือกที่ต่างก็รอคอยเพื่อให้ได้พบกันมาเชื่อมโยงเข้ากับสถานที่ท่องเที่ยว คือ เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง และหาดสมิหลา จังหวัดสงขลา จากนั้นก็เล่าถึงความทุกข์ทรมานจากการรอคอยอย่างสิ้นหวัง และ 2) เงือกทอง ขับร้องโดย วงอ่าวอันดา บทเพลงนี้นำเสนอตำนานนางเงือกที่หาดสมิหลา จังหวัดสงขลาว่าสถานที่แห่งนี้มีผู้คนมาเยือนมากมาย แต่กลับไม่พบคนที่นางเงือกรอคอย คือ พระอภัยมณี

5. บทเพลงสะท้อนการสำนึกผิดของพระอภัยมณีที่ปล่อยให้นางเงือกต้องรอคอย จำนวน 1 บทเพลง คือ คำขอโทษของพระอภัย ขับร้องโดย บังวาท (ศุภวิช ฤทธิ์หมื่น) บทเพลงนี้นำเสนอมุมมองใหม่ โดยเล่าความรู้สึกของพระอภัยมณีว่า ตัวเองรู้สึกผิดที่ปล่อยให้นางเงือกต้องรอคอย และยังได้รู้ว่านางเงือกรอด้วยความรักอันมั่นคงที่ยังตอกย้ำความเจ็บปวดจากสามัญสำนึก และอยากจะเอ่ยออกมาว่า “ขอโทษที่ปล่อยให้เธอ”

นอกจากนี้ ยังมีบทเพลง วอนใจ (ต้องทำไงให้พระอภัยรัก) ขับร้องโดย แนน สารีตา และอาร์ม กรกันต์ บทเพลงนี้มีเนื้อหาขอร้องให้ความรักเกิดขึ้นอีกครั้ง แต่เนื้อเพลงไม่ได้ระบุว่าตัวละครหญิงตัวไหนร้องขอความรักจากพระอภัยมณีให้หวนคืนอีกครั้ง จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าคนในสังคมนำเอาบทเพลงในวรรณคดีมาสะท้อนความรู้สึกในมิติต่าง ๆ คนกับวรรณคดีจึงผูกพันกันอย่างใกล้ชิด

พระอภัยมณีในบทบาทของสถานที่เที่ยว

สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญหลายจังหวัดได้นำเอาตัวละครหรือเนื้อหาตอนใดตอนหนึ่งของวรรณคดีมาปั้นหรือมาสร้างเป็นงานศิลปกรรม โดยเฉพาะกับจังหวัดที่เป็นบ้านเกิดของกวีหรือจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ในที่นี้จะยกตัวอย่างวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี กับสถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดระยอง ทั้งนี้ เพราะจังหวัดระยองเป็นบ้านเกิดของบิดาสุนทรภู่

สุนทรภู่กับจังหวัดระยองนอกจากเกี่ยวข้องกันในฐานะบ้านเกิดของบิดาแล้ว จังหวัดนี้ยังเป็นที่มาของวรรณคดีเรื่องสำคัญ คือ นิราศเมืองแกลง ที่แต่งขึ้นเมื่อครั้งที่สุนทรภู่เดินทางไปเยี่ยมบิดา นอกจากอารมณ์สุนทรียะที่ผู้อ่านจะได้สัมผัสจากความไพเราะของบทกวี เนื้อหาร่ำรวยแรงบันดาลใจจากการพรางจากนางผู้เป็นที่รักที่ชวนให้รู้สึกเศร้า

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ
ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

คิดถึงคนรักร่วมไปกับกวีแล้ว วรรณคดีเรื่องนี่ยังสะท้อนสภาพภูมิศาสตร์ สภาพสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ พันธุ์ไม้ และพันธุ์สัตว์ด้วย

ส่วนด้านการท่องเที่ยวจังหวัดระยองมี อุทยานสุนทรภู่ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ อยู่ที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง อุทยานแห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีน แต่เนื่องจากมีเหตุการณ์รัฐประหารการดำเนินงานจึงมาแล้วเสร็จในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีน เปิดเป็นทางการ วันที่ 25 พฤษภาคม 2531 อุทยานแห่งนี้มีพื้นที่ประมาณ 8.5 ไร่ ภายในอุทยานมีรูปหล่อสำคัญ ๆ ดังภาพ

ภาพที่ 1: รูปหล่อสุนทรภู่และพระอภัยมณีที่อุทยานสุนทรภู่
ที่มา: ฐิติพัฒน์ แทรเวล (2566)

ภาพที่ 1 รูปหล่อสุนทรภู่ ปั้นโดย สุกิจ ลายเดช ในอิริยาบถกำลังนั่งแต่งกลอนอย่างสง่างาม ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานบนเนินสูง ถัดลงมาด้านล่างเป็นรูปหล่อพระอภัยมณี ปั้นโดย ไกรสร ศรีสุวรรณ ในอิริยาบถกำลังเป่าปี่อยู่บนโขดหิน

ภาพที่ 2: รูปหล่อนางผีเสื้อสมุทรที่อุทยานสุนทรภู่
ที่มา: สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2550)

ภาพที่ 2 รูปหล่อนางผีเสื้อสมุทร ปั้นโดย ธนะ เลหทัยกุล ประติมากรรมนี้อยู่ตรงบ่อน้ำ เป็นรูปนางผีเสื้อสมุทรในอิริยาบถอันนรร้องเรียกให้พระอภัยมณีกลับมา จะเห็นว่าอุทยานแห่งนี้นำเอาตัวละครเอกจากวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี มาสร้างเป็นประติมากรรม เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ระลึกถึง สุนทรภู่ ปรมาจารย์ด้านบทกลอน นอกจากนี้ ก็ยังมี เกาะเสม็ด ที่เชื่อกันว่า คือ เกาะแก้วพิสดาร ตรงทำเทียบเรือมีรูปปั้นนางผีเสื้อสมุทร และที่หาดทรายแก้วมีประติมากรรมโด่งดัง “รักแท้” ดังภาพ

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ
ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

ภาพที่ 3: ประติมากรรม “รักแท้”

ที่มา: MTHAI (2566)

ภาพที่ 3 ประติมากรรม “รักแท้” เป็นประติมากรรมโด่งดังที่สร้างโดยอาจารย์
หริธร อัครพัฒน์ เป็นรูปนางเงือกกับสุดสาคร หล่อด้วยสำริด ประติมากรรมนี้เป็นเครื่อง
สะท้อนความรักของแม่กับลูก ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ได้เป็นอย่างดี
ดังนั้น จะเห็นว่า พระอภัยมณี ไม่ได้เป็นเพียงวรรณคดีของชาติเท่านั้น แต่ยังสร้างแรงบันดาลใจ
ไปสู่การสร้างสรรศิลป์กรรมแขนงอื่น นอกจากนี้ ก็ยังสร้างมูลค่าทางด้าน
เศรษฐกิจให้กับภาคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัด อันเป็นช่องทางของการเกิด
รายได้ให้คนในท้องถิ่นด้วย

บทสรุป

พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีเรื่องเยี่ยมที่สุนทรภู่ครูกลอนของไทยทิ้งไว้เป็นมรดก
ของชาติตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกระทั่งถึงปัจจุบัน ห้วงเวลาที่ผ่านมารวรรณคดี
เรื่องนี้ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามมิติทางสังคมใน 4 ประการ ได้แก่ 1) พระอภัยมณีใน
บทบาทของวรรณคดีมรดก 2) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณคดีในหนังสือเรียน

3) พระอภัยมณีในบทบาทของวรรณกรรมเพลง และ 4) พระอภัยมณีในบทบาทของสถานที่ท่องเที่ยว การปรับตัวนี้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่ง จึงมองเห็นบทบาท ฐานะ และรูปแบบของพระอภัยมณี ที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา ดังนี้

1. บทบาทของพระอภัยมณี จากวรรณคดีราชสำนักสู่วรรณคดีมรดก บทบาทที่เปลี่ยนไปจากที่เคยอยู่ในราชสำนักเป็นเครื่องสำราญอารมณ์เสริมสร้างบารมีของพระมหากษัตริย์ เป็นเครื่องบ่งบอกความเจริญรุ่งเรืองของยุคสมัยมาอยู่ในฐานะวรรณคดีแห่งชาติที่สะท้อนเอกลักษณ์ความเป็นชาติในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม ส่วนบทบาทของวรรณคดีในบทเรียนอยู่ในฐานะวรรณคดีแบบฉบับที่เยาวชนสามารถนำไปเป็นต้นแบบในการแต่งคำประพันธ์หรือนำเอาข้อคิดไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ฐานะของพระอภัยมณี ทั้ง 2 บทบาท เป็นไปเพื่อการศึกษา เรียนรู้ และอนุรักษ์สืบทอดให้คงอยู่คู่แผ่นดินสืบไป ซึ่งทั้ง 2 บทบาท รูปแบบของพระอภัยมณียังคงอยู่ในรูปของต้นฉบับ

2. บทบาทของพระอภัยมณี จากวรรณคดีแบบฉบับมาเป็นวรรณกรรมเพลงและสถานที่ท่องเที่ยว บทบาทที่เปลี่ยนไปทำให้ พระอภัยมณี เป็นวรรณกรรมของปวงชนที่ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นเครื่องสำราญอารมณ์ แต่ยังเป็นไปเพื่อการยังชีพ และเพื่อการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ พระอภัยมณี จึงอยู่ในฐานะเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินนำมาดัดแปลงเป็นสื่อร่วมสมัยหรือสร้างสรรค์เป็นศิลปกรรมแขนงอื่น ซึ่งทำหน้าที่ช่วยสื่อสารให้คนในสังคมเข้าถึงต้นฉบับง่ายขึ้น และที่สำคัญช่วยดึงดูดความสนใจทำให้ปวงชนหันมาสนใจวรรณคดีและเป็นสายธารนำไปสู่การอ่านวรรณคดีต้นฉบับด้วยจะเห็นว่ากระบวนการปรับตัวของ พระอภัยมณี ที่สัมพันธ์ไปกับกาลเวลาจึงได้ช่วยปลดแอกให้พระอภัยมณีหลุดออกจากรอบของความเป็นราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน กล่าวคือ จากที่กลุ่มคนอ่านอยู่ในวงแคบเฉพาะพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ก็ปรับเปลี่ยนมาสู่กลุ่มคนอ่านที่เป็นมหาชนทั่วไป ซึ่งไม่จำกัดเพศ อายุ อาชีพ ฐานะ และระดับการศึกษา จากที่เคยทำหน้าที่เป็นสื่อเพื่อความบันเทิงเพียงอย่างเดียวก็เปลี่ยนบทบาทมาสู่การเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจที่แฝงพลังของซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) หรืออำนาจเหนี่ยวนำดึงดูดความสนใจให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งอย่างมีส่วนร่วมหรือเข้าไปสัมผัสจนเกิดเป็นสินค้าและบริการของภาคธุรกิจขึ้น

ดังนั้น กระบวนการปรับตัวของ พระอภัยมณี ได้ช่วยลดช่องว่างการสื่อสารระหว่างผู้สร้างผลงานกับผู้ชม ทำให้คนในสังคมเข้าถึงวรรณคดีง่ายขึ้น ช่วยขจัดความรู้สึกว่าเป็นของโบราณ เก่าแก่ คร่ำครึ มาสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นก้าวอย่างสำคัญของการสืบทอด

จากวรรณคดีราชสำนักสู่การเป็นวรรณกรรมของปวงชน: บทบาทและสถานะ ของพระอภัยมณีที่ปรับเปลี่ยนตามมิติทางสังคม

สืบสานวรรณคดีให้คงอยู่สืบไป และที่สำคัญกระบวนการเปลี่ยนแปลงรูปแบบนี้ยังช่วยทำให้มองเห็นแนวทางในการนำต้นทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นต้นทุนทางความคิดสร้างสรรค์หรือผลิตเป็นงานประยุกต์ศิลป์หรือสื่อนวัตกรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่นอกจากช่วยสร้างมูลค่าให้แก่ผู้เป็นเจ้าของความคิดแล้ว ยังก่อให้เกิดพลังซอฟต์แวร์ (Soft Power) ที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับภาคธุรกิจอื่น ๆ ตามมาด้วย นอกจากนี้ ก็ยังมองเห็นแนวทางในการนำวรรณคดีมาศึกษาแบบสหวิทยาการ มองเห็นการเชื่อมโยงศาสตร์แขนงต่าง ๆ เข้าด้วย ซึ่งเป็นรากฐานทางความคิดสำคัญของการศึกษาในเชิงข้ามศาสตร์ข้ามศิลป์

รายการอ้างอิง

- กิตติพงษ์ วงศ์ทิพย์. (2562, มกราคม-เมษายน). พระอภัยมณีตอนหนึ่งนางผีเสื้อสมุทร: การเปรียบเทียบการดัดแปลงเนื้อหาและตัวละครของวรรณคดีฉบับการ์ตูนกับวรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร. *วารสารมนุษยศาสตร์สาร*, 20(1), 155-188.
- ไข่มุก ชนัญญา. (26 สิงหาคม 2566). *น้ำตาผีเสื้อสมุทร*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=gk9jXmGo8g8>
- จรรย์พร อำพันธ์, ศรีวิไล พลมณี, และ สนิท สัตโยภาส. (2561, กรกฎาคม-ธันวาคม). ศกฺขการรสนในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี. *วารสารพิษเนศวรสาร*, 14(2), 65-75.
- ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต. (2548, กรกฎาคม-กันยายน). พระอภัยมณี: มณีแห่งวรรณคดีไทย. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*, 30(3), 764-785
- ณัฐพล เขียวเสน, และ ชาริรัตน์ จัตุทะศรี (2562, มกราคม-มิถุนายน). การสืบทอดและการดัดแปลงเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่เป็นบทละครรำของกรมศิลปากร. *วารสารราชดำรงวิชาการ*, 18(1), 173-200
- ตุ๊ก ปัดธานี. (26 สิงหาคม 2566). *พระอภัยมณี*. ยูทูป. https://www.youtube.com/watch?v=MgE_wlXqgpU
- ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์. (2538). *ภาษาไทย 7 วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู หน้าที่ 9-15* (พิมพ์ครั้งที่ 3). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- นิค คณิตชรรณ. (26 สิงหาคม 2566). *รอ (นางเงือก) พระอภัยมณี*. ยูทูป. https://www.youtube.com/watch?v=x0Zog2_NgR0

- แนน สาธิตา, และ อาร์ม กรกันต์. (26 สิงหาคม 2566). *วอนใจ (ต้องทำใจให้พระอภัยรัก)*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=sR-EoPQnXi4>
- บังวาท. (26 สิงหาคม 2566). *คำขอโทษของพระอภัย*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=9PvWh9mmKII>
- ประจักษ์ ปรภาพิทยากร. (2522). *วรรณคดีวิเคราะห์พระอภัยมณี*. กรุงเทพฯ: ศรีเดชา.
- มินตรา น่านเจ้า. (26 สิงหาคม 2566). *นางเงือก (รักในเวลาที่ไม่ใช่ ยังไงก็ผิด)*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=ayRkPaABiUM>
- มินตรา น่านเจ้า. (26 สิงหาคม 2566). *ผีเสื้อสมุทร (รักเกินจะหักใจ)*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=ngdul3IKows>
- รีนฤทัย สัจจพันธุ์. (2552, กรกฎาคม-ธันวาคม). นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 31(2), 62-91.
- วงบึกอัฟ. (26 สิงหาคม 2566). *พระอภัยมณี*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=-qwQ4Etxgg8>
- วงอ่าวอันดา. (26 สิงหาคม 2566). *เงือกทอง*. ยูทูป. <https://www.youtube.com/watch?v=xrIG5nylHsA>
- วุฒดีพิศุฑฑแทรเวล. (2566, 26 สิงหาคม). *รูปหล่อสุนทรภู่และพระอภัยมณีที่อุทยานสุนทรภู่. ใน อนุสาวรีย์สุนทรภู่*. <https://woodychannel.com/soontornpoo-monument.html>.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2550). รูปหล่อนางผีเสื้อสมุทรที่อุทยานสุนทรภู่. ใน *วรรณคดีมรดก. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน*. 24, น. 13-45.
- เอก เหล็กโคน. (26 สิงหาคม 2566). *พระอภัยมณีไปหานางเงือกไม่ได้*. ยูทูป. https://www.youtube.com/watch?v=tt_ev4vS3ok
- MTHAI. (2566, 26 สิงหาคม). ประติมากรรม “รักแท้”. ใน *เที่ยวเกาะเสม็ด ชมประติมากรรมรักแท้ บนหาดทรายแก้ว*. <https://travel.mthai.com/blog/121745.html>.

Received: September 5, 2023

Revised: January 5, 2024

Accepted: January 5, 2024